

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
MODERNKOR PROGRAM

TÉZISEK

SZILÁGYI PÉTER

**A LÍBIAI MONARCHIA A FÜGGETLENSÉGTŐL
A NACIONALISTA FORRADALOMIG, 1951-1969**

CÍMŰ DOKTORI ÉRTEKEZÉSHEZ

SZEGED

2013

I. A témaválasztás indoklása és a kutatás célja, módszertana

A címben megjelölt Líbiával foglalkozó kutatásnak az alapját az adja, hogy Moammer Kadhafi negyvenkét éves uralma alatt Líbia több szempontból is komoly regionális, részben pedig világpolitikai tényezővé vált. Itt elég csak a Lockerbie-merénylet messzeható politikai következményeire vagy a közelmúltban „arab tavasz” néven a köztudatba beépült líbiai hatalomváltásra gondolnunk, amely a régió addigi erőegyensúlyát is alapjaiban változtatta meg.

A fentiek ellenére a magyar, de talán a nemzetközi történeti kutatások is viszonylag kevés figyelmet fordítottak az ország kialakulásának előzményeire, az első intézményesült állami berendezkedés jellemzőire, illetve az 1969-es forradalomhoz vezető időszakra, jóllehet, ha közelebbről megvizsgáljuk és összehasonlítjuk Líbia történelmét az észak-afrikai és közel-keleti arab, illetve más muzulmán országok történelmével, látnunk kell, hogy helyzete több okból is speciális.

Speciális, mert történelme a nemzetközi tudományos életben kevésbé kutatott. Hiányzik például az a nagyszámú francia kutatói réteg, amely a frankofón Magreb és a francia mandátumterületek múltjával foglalkozik vagy az az angolszász tudományos elit, amely a volt brit gyarmatok – például Egyiptom – és a volt brit mandátumterületek történelmét dolgozza fel, nem is beszélve az Ibér-félsziget Latin-Amerika történelmét elemző spanyol-portugál ajkú történészeiről. Hozzá kell tennünk, hogy Magyarországon tudományos kutatás keretében sohasem foglalkoztak az ország történelmével.

Disszertációnkban olyan kérdésekre szeretnénk válaszokat adni, amelyek bemutatják, hogy a.) mi az oka annak, hogy egy II. világháború után létrejött királyság ilyen rövid idő alatt megbukott, b.) az olajvagyonra alapozva miért nem épült ki egy arab jóléti állam, noha ehhez anyagilag minden adott volt c.) miért nem tudott integrálódni a három tartomány és alakult ki a líbiai nemzettudat d.) miért volt gyenge a király legitimitációja e.) miért alakult ki a lakosság körében Nyugat-ellenes hangulat az 1960-as években f.) milyen szerepe volt a királyság bukásában Nasszer egyiptomi elnöknek és az általa hirdetett arab nacionalizmusnak.

A dolgozat újdonsága továbbá, hogy hazánk kapcsolattörténetének eddig nem kutatott szakaszát is be kívánja mutatni. A Szegedi Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskolája komoly tradíciókra tekint vissza Magyarország és a mediterrán régió egymásra gyakorolt kölcsönhatásának feltárásában. A magyar-arab kapcsolatok tendenciáját kutatva született már doktori értekezés az Osztrák-Magyar Monarchia és Egyiptom kapcsolatainak elemzéséről, valamint magyar-jemeni és magyar-etióp relációkban is. A líbiai fejlemények magyar vonatkozásainak szemléltetése ehhez a vonulathoz kapcsolódik, amelyben bemutatjuk

a magyar–líbiai diplomáciai kapcsolatok létrejöttének hátterét és folyamatát, az országgal kialakított együttműködés formáit és tendenciáit, az arab állam eseményeinek hazai megítélését, valamint az ezek alapján az 1960-as évek végén kialakított távlati perspektívákat.

Dolgozatunkban az ország történetének Magyarországon eddig viszonylag kevésbé kutatott és a nemzetközi publicisztikában is periférikus témának számító periódusát mutatjuk be.

Munkánk alapvetően kronologikus jellegű, amelyben törekszünk arra – tekintettel a téma újdonságára –, hogy részletesen bemutassuk a királyság előtti korszakot, kiemelt figyelmet szentelve az olasz gyarmati periódusnak és világháború utáni nagyhatalmai vetélkedésnek. Mindezek mellett igyekeztünk a központi témakörök történéseinek minél alaposabb és mélyebb megismertetésére, amelyek időrendben Líbia külpolitikája, a kőolaj és az arab nacionalizmus köré csoportosultak. Külön fejezetben tárgyaltuk a magyar–líbiai kapcsolatokat, amely jól illeszkedik a királyság 1960-as évekbeli megváltozott politikájához és bepillantást enged az akkori magyar külpolitika gyakorlati rejtelseibe is.

II. Az értekezés forrásai

A dolgozat elkészítése során mindvégig arra törekedtünk, hogy felleljük és feldolgozzuk azokat a magyar és idegen nyelvű primer és szekunder forrásokat, amelyek témánkhoz kapcsolódóan relevánsak és hozzáférhetőek.

Magyarországon a Magyar Országos Levéltárban tárolt külügyminisztériumi titkos ügyirat kezelésű és adminisztratív iratok szolgáltattak jó alapot a kutatás megindításához, míg külföldön a Londonban található National Archive-ban található, a gyarmati és a királyi korszakban keletkezett diplomáciai dokumentumok nyújtottak elévülhetetlen segítséget.

A szekunder források felkutatása alapos és precíz munkát igényelt. Amíg hazánkban gyakorlatilag nem létezik a témában fellelhető magyar szakirodalom, addig a külföldi írások is meglehetősen hiányosak. Az elérhető idegen nyelvű könyveket az Országos Széchényi Könyvtár, az Országgyűlési Könyvtár és a Közép-európai Egyetem könyvtár állománya szolgáltatta számunkra.

Külföldön olyan jelentős, a térséggel foglalkozó kutatóhelyek könyvtári katalógusaiból válogathattunk, mint a londoni University of London, School of Orientalism and African Studies (SOAS), az aix-en-provencei Institut de recherches et d'études sur le monde arabe et musulman (IREMAM) és a bécsi Universität Wien, Institut für Afrikawissenschaften és Institut für Orientalistik. Mindezek mellett kutatásunkhoz

rendelkezésünkre álltak a londoni British Library, a máltai L-Università ta' Malta és a szardíniai Università di Cagliari katalógusai is.

III. Az értekezés szerkezeti felépítése

A munka első fejezetében az olasz-török háború kirobbanásáig tartó korszak kerül bemutatásra, felvillantva a területek történetét az ókortól, az első és második arab hódításon keresztül, szunnita és síita dinasztiákon át, a keresztény európai, majd oszmán térnyerésig. Az érintett földrajzi terület a múltban többször cserélt gazdát, amely elsősorban a tengerparti, lakott sávokra igaz, de a folyamatosan érkező hódítók mind mélyebben hatoltak be a sivatag belsejébe. A támadások jellemzően a tenger felől indultak, bár az arab hódítók és a muzulmán dinasztiák Egyiptom felől kebelezték be a területeket. A tartományokat leghosszabb ideig a Palesztinát és Egyiptomot is meghódító oszmánok birtokolták az 1551-től 1912-ig terjedő periódusban.

Noha Tripolitánia, Kirenaika és Fezzán 1912-ig az Oszmán Birodalomhoz tartozott, függésük jelképes volt. Csak a 19. század végén, az úgynevezett „második török korszakban” fedezte fel Konstantinápoly a líbiai területekben rejlő lehetőségeket és kezdett reformokba (tanzimat), amelynek gyümölcseit már nem élvezhette.

A második fejezetben az észak-afrikai olasz gyarmatosítás korszaka kerül bemutatásra. Róma már az egységes olasz állam közvetlen megalakulása után nagyhatalmi álmokat dédelgetett. Területi igényeit a gyarmatok vonatkozásában először gazdasági síkon próbálta megalapozni. Az 1860-as, 1870-es években olasz állampolgárok ezrei települtek át Észak-Afrikába, akiket olasz bankok, vállalatok követtek. A királyság kezdetben Tunéziára és Tuniszra helyezte a hangsúlyt, de az 1881-es bardói szerződés, majd az 1896-os aduai vereség komoly csapást mért nagyhatalmi ambícióira.

Tényleges sikert 1912-ben könyvelhetett el, amikor egyéves háborúban térdre kényszerítette az Oszmán Birodalmat. Noha Konstantinápoly és Róma szerződésben parafálta az olaszok kivételes előjogait a líbiai területeken, a királyság mégsem mondhatta magát győztesnek, mivel a hódítással szemben kibontakozó arab, beduin ellenállás egészen 1931-ig, az ellenállás vezetőjének, Omar Mukhtarnak az elfogásáig és kivégzéséig tartott.

Az Olasz Királyság csak a területek pacifikálása után tudta megkezdeni teljes „civilizációs misszióját”, amelynek első lépéseként a három tartományból – a történelem folyamán először – hivatalosan is létrehozta Líbiát, amely gyarmataként szolgált az egykori Római Birodalom mintájára a „negyedik part” eszméjét.

A terület új urai óriási ambícióval láttak neki a mezőgazdaság és az ipar fellendítésének, amelynek alapját az Appennini-félszigetről Észak-Afrikába átköltöztetett több tízezer olasz állampolgár biztosította volna. Ezen törekvések a II. világháború kirobbanásával háttérbe szorultak és a terület maga is harcterré vált. A gyors észak-afrikai német-olasz sikereket követően 1943 januárjára Kirenaikába és Tripolitániába angol, míg Fezzánba francia csapatok masíroztak be. Ezzel de facto befejeződött az észak-afrikai olasz gyarmati korszak, amelynek végére de jure 1947. február 10-én, a békeszerződés aláírásakor került pont.

A harmadik fejezet az 1943-as francia-angol megszállásától taglalja Líbia történetét. Az időszak a nagyhatalmi vetélkedés és az útkeresés korszakát mutatja be és az Egyesült Nemzetek Szervezetének döntésével, majd a függetlenség kikiáltásával zárul.

A világháború befejeztével megindultak a találgatások a tartományok jövőjével kapcsolatban. A lakosság jelentős része függetlenségpárti volt, azonban abban, hogy ez milyen módon valósuljon meg, nem volt egyetértés. Az elképzelések között szerepelt Tripolitánia, Kirenaika és Fezzán állami függetlensége, de a föderációnak és a konföderációnak is voltak támogatói. A három hatalom berlini konferenciáját követően azonban világossá vált, hogy nem Líbia lakossága fog dönteni saját jövőjéről, mivel a volt olasz gyarmatterületek kérdése 1945 szeptemberétől a Külügyminiszterek Tanácsa elé került. A nagyhatalmak ellentétes érdekei és a kompromisszumképtelenség miatt Nagy-Britannia – a később részletezésre kerülő – taktikai okokból úgy döntött, hogy az ügyet az Egyesült Nemzetek Szervezete elé tárja. A szervezet vizsgálóbizottságainak helyszíni tájékozódását és a Bevin-Sforza terv közgyűlési elutasítását követően, Nagy-Britannia javaslatára a Közgyűlés megszavazta a líbiai területek önállóságát és függetlenségét, azzal a kikötéssel, hogy 1952. január 1. előtt meg kell alakulnia a líbiai államnak.

A negyedik a nyolcadik fejezetig terjedő rész foglalkozik a címben megjelölt korszak kutatási eredményeivel. Tematikailag a politikatörténeti események kronologikus ismertetésével párhuzamosan, itt kerülnek megválaszolásra azok a kérdések, amelyek a disszertáció elkészítésére ösztönöztek minket.

A királyságnak, fennállása szűk tizennyolc esztendeje alatt, számos problémával kellett megküzdenie. A függetlenség után megalakult szövetségi államba szerveződött alkotmányos monarchiában a társadalom túlnyomó része nomád, félnomád életformát folytató, általában állattartásból, mezőgazdaságból, kézművességből élő iskolázatlan, írástudatlan népességből állt. Az életminőség és a várható élettartam viszonylag alacsony volt. Az országban alig működtek iskolák, nem volt szervezett egészségügyi rendszer.

A fiatal országban infrastruktúráról gyakorlatilag nem beszélhettünk, a gyarmati korszakban megvalósult fejlesztések jelentős része a háborúban megsemmisült vagy súlyos károkat szenvedett. Gyakorlatilag nem voltak aszfaltozott utak, közvilágítás, csatornahálózat. A távíró és telefonhálózat kiépítettsége rendkívül korlátozott volt, fő közlekedési eszköznek a ló és a teve számított.

Az ország pénzügyi, gazdasági helyzete szintén instabil volt. Bevételek híján külső, leginkább az Egyesült Nemzetek Szervezete valamely szakosított intézményének a segítségére szorult, amely mellett Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok is több éven keresztül pénzügyi, technikai, humán (szakértők, mérnökök, tanácsadók) támogatásban részesítette.

Noha az ország politikai berendezkedése külső szemlélő számára megfelelt a kor igényeinek és rendezettnak tűnt, a tartományi parlamentek és a szövetségi parlament között ellentétek húzódtak. Mindezek mellett Tripolitánia és Fezzán nem nézte jó szemmel, hogy a király – aki továbbra is betöltötte a Líbiában népszerű muzulmán vallási mozgalom, a szenúsi rend vezető tisztségét – inkább Kirenaikára támaszkodott.

A királyság utolsó éveit vizsgálva megállapítható, hogy a társadalom nagy része a falvakban és a városokban letelepült életmódot folytatott, túlnyomórészt mezőgazdaságból, állattenyésztésből, kézművességből élt, és a korszerű technológiák behozatalának köszönhetően az életszínvonal lassú növekedésnek indult. A fejlődés megindulását mutatja, hogy ugrásszerűen megnövekedett a szolgáltató szektorban és az iparban dolgozók száma.

Az országban kiépítésre került az állam által finanszírozott iskolarendszer – amely alsó-, közép- és felsőfokú képzést is kínált –, valamint a jól szervezett, ingyenes egészségügyi ellátórendszer, amelynek köszönhetően az addig népbetegségnek számító betegségek (pl. trachoma) száma érzékelhetően lecsökkent.

Az 1960-as évek elejétől a kormány nagyarányú infrastrukturális fejlesztésekbe fogott, amelyek lakások, utak, vízművek, öntözőrendszerek, elektromos hálózatok, telefonhálózatok, valamint iskolák, kórházak fel- és kiépítését tették lehetővé az évtizedben. Tripoli és Bengázi nemzetközi repülőtereiről európai, afrikai, ázsiai célpontok váltak elérhetővé.

A korszakban meginduló kőolajexport hatására a külső anyagi rászorultság megszűnt, a költségvetés szufficitessé vált. Új elemként az ország képessé vált arra, hogy támogatást nyújtson más arab és afrikai országoknak. Bevételeit tovább növelték a kőolajipari konjunktúrának köszönhetően betelepült nagy amerikai, európai szolgáltató cégek adói, valamint a külföldi katonai bázisok után fizetett bérleti díjak.

Az ország politikai, kormányzati berendezkedése is jelentős változáson esett át. 1963-ban módosították az alkotmányt és a szövetségi berendezkedést központi irányítás váltotta fel. A központi parlamenttel párhuzamosan működő tartományi parlamentek megszűntek, és az addigi három tartomány helyett tíz adminisztratív körzetet hoztak létre. Az ország egységesítése érdekében – a folyamatos Tripoli-Bengázi ellentét csillapítására – új főváros kiépítése indult meg Beidában és a parlament üléseit az 1960-as évek második felében már ott tartották. A fenti centralizáció irányába mutató lépésekkel az uralkodó és a köré csoportosuló politikai elit célja a tartományok széthúzásának megszüntetése, az integráció elmélyítése, a törzsi, kláni identitás helyett a líbiai nemzettudat megteremtése volt.

A királyság korszakában elért eredményeket tekintve, külső szemlélő számára úgy tűnhetett, hogy jó irányba haladt az „ország szekere”. A korszak behatóbb elemzése azonban sokkal árnyaltabb képet mutat, mivel a sikeres gazdasági eredmények komoly belső problémákat takartak. A megoldatlan politikai és társadalmi konfliktusok vezettek el odáig, hogy 1969. szeptember 1-jén, egy alig 27 éves katonatiszt és a köré csoportosuló Szabad Tisztek Mozgalma megdöntötte a királyság intézményét, majd ahelyett egy haladó, arab, nacionalista rendszert épített fel.

IV. Az értekezés új tudományos eredményei

„Amint a múlt nem ismerhető meg eredeti teljességében, úgy természetesen értekezésünk sem hiánytalan”. Elfogadva és magunkévá téve a korábbi doktorandusz, Szélinger Balázs gondolatait, úgy gondoljuk, hogy sikerült egy olyan tudományos szempontból is értékes dolgozatot készíteni, amely nem csak bemutatja a mesterségesen létrehozott állam első tizennyolc esztendejét, hanem új, eddig nem publikált összefüggéseket tár az olvasó elé, úgy, mint az Amerikai Egyesült Államokkal és Nagy-Britanniával kötött szerződések megkötésének körülményeit vagy az 1956-os szuezi háború során tanúsított brit magatartás hátterét.

A kőolajipar kialakulásának ismertetése érzékelteti az ország gazdasági és társadalmi változásának alapját. A Nasszer-féle külpolitika új oldalát ismerheti meg az olvasó azzal, hogy a dolgozatban bemutatásra kerülnek az egyiptomi vezető Líbiával összefüggő erőfeszítései, a királlyal és az ország miniszterelnökeivel való kapcsolata.

Értekezésünk a kapcsolattörténet területén is újdonsággal szolgál és jól illeszkedik a Szegedi Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának kutatásai közé.

V. További kutatási lehetőségek

Doktori tanulmányunk megkezdésekor arra vállalkoztunk, hogy a „fehér foltnak” számító Líbiát, illetve azon belül a királyság korszakának történelmét vonjuk alaposabb kutatás alá. Dolgozatunk megírásával egy fejezet ugyan lezárul, de a munka folytatására további lehetőséget látunk.

Az Idrisz-korszak számos olyan fejezetét érdemes alaposabb és mélyebb vizsgálat alá vonni, amely végül az arab nacionalizmus karjaiba lökte az országot, így a hidegháború motiválta korai amerikai, brit diplomáciai lépéseket a Mediterráneumban és a katonai bázisok működésének mozgatórugóit, majd a királyság későbbi gyümölcsöző arab kapcsolatait. Külön kutatást érdemel a líbiai kőolajipar kialakulása, fejlődése és annak az ország lakosságára gyakorolt gazdasági, valamint társadalmi hatása, illetve a világpiaci szerepe.

Kilépve az 1951-1969 közötti periódusból értékes információkat nyerhetünk a korszakra vonatkozóan, ha szélesebb spektrumban vizsgáljuk az 1951 előtti nagyhatalmi törekvéseket, illetve a még azt megelőző olasz gyarmati időszakot.

Úgy gondoljuk, hogy az 1969 utáni korszak kutatása az 2011 októberében történt eseményeket követően könnyebbé és objektívebbé válhat.

Ezzel párhuzamosan a korábban megkezdett magyar-líbiai kapcsolatok kutatása is új eredményeket hozhat, már csak azért is, mert a két ország kapcsolata soha nem látott módon fejlődött a királyság megdöntését követően és adalékkal szolgálhat a Kadhafi-korszak megismeréséhez.